

Криміналістичні та психологічні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробкою документів

ГАГАЧ Віталій*

кандидат юридичних наук,

докторант Науково-дослідного інституту публічного права

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7933-0712>

Анотація. У науковій статті розглянуто криміналістичні та психологічні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробкою документів. Визначальним елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, є особа, яка вчиняє такі кримінальні правопорушення, відомості про яку відображають особливості способу й механізму вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Мета статті – здійснити характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробкою документів у контексті криміналістичної та психологічної характеристики. У процесі дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний та метод системного аналізу. З'ясовано, що типові особливості криміналістичної та психологічної характеристики такої особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробкою документів, слід виокремлювати на основі класифікації таких кримінальних правопорушень, зокрема з огляду на спосіб підробки документа, тип документа, сферу господарської діяльності, у якій особа вчиняє протиправні дії. Виокремлено категорії осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, на основі типу документа, який є предметом виготовлення або модифікації. Сформовано типовий портрет особи злочинця (правопорушника), що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, на основі вивчення їх криміналістичних і психологічних особливостей.

Ключові слова: методика розслідування; криміналістична характеристика; особа злочинця; господарська діяльність; підробка документів; психологічні характеристики.

Історія статті:

Отримано: 31.01.2024

Переглянуто: 29.02.2024

Прийнято: 28.03.2024

Рекомендоване посилання:

Гагач В. Криміналістичні та психологічні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробкою документів. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 54–64. doi: 10.33270/03243401.54.

*Відповідальний автор

Вступ

У сучасному світі злочинність у галузі господарської діяльності, пов'язана, зокрема, з підробленням документів, стала однією з найпоширеніших і доволі серйозних проблем. Організація розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, не втрачає своєї актуальності. За даними офіційної статистики, зокрема звіту Національної поліції України про результати роботи у 2023 році, станом на кінець звітного року зареєстровано 2,7 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, викрито 10,4 тис. службових злочинів, з яких 3 тис. – за факти службового підроблення. Натомість 2022 року було зареєстровано 2,6 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Викрито 7,9 тис. службових злочинів, з яких 2,1 тис. – за фактами службового підроблення (Report of the National..., 2022). Ці показники засвідчують зростання рівня вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів.

Також за результатами звіту Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ), який є спеціально створеним правоохоронним органом, уповноваженим здійснювати протидію економічним злочинам проти держави, 2023 року детективи БЕБ відкрили 1551 кримінальне провадження в цій сфері, з них лише у 215 провадженнях було оголошено підозру, 128 – направлено до суду з обвинувальним актом (Report on the activities..., 2023). Найпоширенішими кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, які належать до підслідності БЕБ, є підроблення документів, зокрема які подають для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, тощо. Крім того, ці кримінальні правопорушення в більшості випадків вчиняють службові особи, які використовують посадове становище та корупційні зв'язки для прикриття злочинної діяльності.

Окреслена проблематика має комплексний характер, що охоплює техніко-криміналістичний, тактико-організаційний та методико-криміналістичний напрями й може бути розв'язана шляхом розроблення теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій розслідування (Zhuravel, 2021), зокрема і кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням.

Важливе місце в криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, належить криміналістичній характеристиці особи, яка систематично вчиняє такі кримінальні правопорушення. Важливим є дослідження її криміналістичних і психологічних особливостей, що в сукупності дасть змогу

створити максимально повну й об'єктивну характеристику особи, яка вчиняє такі кримінальні правопорушення, що допоможе в подальшому розслідуванні та судовому процесі.

Крім того, ураховуючи, що криміналістична характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, є одним з елементів окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, то з метою формування теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій з розслідування цього виду кримінальних правопорушень вважаємо за доцільне здійснити цільове дослідження криміналістичних і психологічних особливостей цієї особи.

Матеріали та методи

Метою наукової статті є дослідження особливостей криміналістичної та психологічної характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів.

Вивчення особи злочинця (правопорушника) є предметом дослідження різних наук, таких як кримінологія, кримінальне право, криміналістика, психологія, психіатрія, соціологія, філософія тощо. Важливим є аналіз як теоретичної, так і практичної складових, що характеризують криміналістичні та психологічні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів.

В обґрунтування цього твердження деякі науковці-криміналісти слушно зазначають, що практичні й наукові знання взаємозалежні та взаємозумовлені, становлять емпіричну базу для застосування наукових знань, а також унаслідок наукових досліджень одержують наукове обґрунтування, їх включають до наукових знань (Chornous, & Lisitskyi, 2023).

Дослідження особи економічного злочинця здійснено в працях С. В. Якімова, В. С. Боровікова (2016), які класифікували його залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення.

Кримінологічне дослідження осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, здійснив В. В. Мойсеєнко (2020), який аргументував, що оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер, то вчинення кримінального правопорушення виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не відображає повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину загалом можливе лише на підставі всіх її ознак і виявів, співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних рис. Проте в будь-якому разі особі злочинця притаманна деформація моральних переконань, життєвих установок, інтелектуальних та емоційно-вольових рис. Морально-психологічні особливості особи злочинця знаходяться в діалектичному зв'язку з її

соціальними властивостями, їх слід розглядати в цій єдності (Moiseienko, 2020).

Ще одна праця в галузі кримінології, у якій здійснено характеристику кримінологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини у сфері господарської діяльності, належить М. В. Омелян (2023), яка слушно зауважує, що на психологічний портрет злочинця у сфері господарської діяльності суттєво впливають інші фактори, такі як сфера діяльності, посадове й матеріальне становище тощо.

Деякі питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності були предметом дослідження С. С. Трача (2020). Науковець констатує, що серед численних типологій злочинної поведінки у сфері господарської діяльності найприйнятнішою для практичного використання є класифікація, що ґрунтувалася б на соціально-рольовій функції особи, яка бере участь у господарській діяльності та її регулюванні, оскільки така класифікація враховує важливі елементи механізму злочинної поведінки.

Дослідженню криміналістичної характеристики особи злочинця в складі злочинних угруповань, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, присвячено наукові напрацювання І. В. Пашинської (2023). З позицій науковці загальна криміналістична характеристика особи злочинця охоплює широкий діапазон складових людської діяльності: соціально-демографічні риси, взаємозв'язок причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішні фактори мотивації кримінальної поведінки, ціннісні орієнтації особи, типології злочинців тощо.

У контексті розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій криміналістичну характеристику осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, здійснила Н. Л. Пушина (2020). Зокрема, авторка пропонує розглядати її за такою схемою: 1) загальні особливості злочинця, який вчинив кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій; 2) особливості осіб, які вчинили деякі різновиди таких кримінальних правопорушень, залежно від розподілу ролей в організованій злочинній групі.

Важливість дослідження криміналістичних і психологічних особливостей особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, доводить В. В. Шмітько (2022) в контексті висвітлення криміналістичної характеристики особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. Автор доводить, що вона виявляється у двох аспектах – психологічному та функціональному, де психологічний компонент дає змогу визначити суб'єктивну сторону таких складів кримінальних правопорушень, зокрема його цільову й мотиваційну сфери, натомість функціональний складник

сприяє з'ясуванню механізму вчинення кримінального правопорушення та інших важливих обставин об'єктивного характеру.

Отже, попри значну кількість наукових досліджень із цієї тематики, вважаємо питання, присвячені дослідженню криміналістичної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, не цілком висвітлені, що зумовлює актуальність дослідження.

Результати й обговорення

На переконання Н. Л. Гули (2016), сучасна економічна злочинність як вид загальної злочинності – це складне, системне й негативне соціальне явище, що полягає в злочинних діях (бездіяльності) суб'єктів економічних відносин (безпосередніх учасників господарської діяльності), осіб, які втручаються в економічні відносини, а також осіб, які реалізують службові повноваження у сфері управління державним, колективним чи приватним майном. Одна з істотних ознак економічних злочинів полягає в тому, що їх суб'єктом може бути лише особа, яка безпосередньо виконує господарські функції або залучена в систему зв'язків і відносин, на які ці злочини зазіхають.

Для цього необхідна побудова комплексного методико-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів. У такому дослідженні методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень буде засобом практичної реалізації положень криміналістичної техніки та криміналістичної тактики (Yefimov, 2020), а криміналістичне забезпечення – діяльністю з розроблення та залучення криміналістичних рекомендацій, що ґрунтуються на теоретичних засадах криміналістики, з метою розслідування кримінальних правопорушень (Chornous, 2017).

Невід'ємним елементом окремої (видової) методики розслідування кримінальних правопорушень є його криміналістична характеристика. Важливим елементом криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, слід вважати сукупність інформаційних ознак про особу злочинця (правопорушника), які слід розглядати в контексті правових, соціально-демографічних, професійних, соціально-рольових і психоемоційних ознак.

Також слушно видається позиція про те, що більшість системоутворювальних елементів криміналістичної характеристики будь-яких кримінальних правопорушень визначає саме особа злочинця (правопорушника), безпосередньо впливаючи на механізм учинення кримінально протиправного діяння загалом і його наслідки

(Shmitko, 2022). Саме через характеристику функціональних, індивідуальних, психоемоційних та інших ознак особи злочинця (правопорушника) формується загальна картина про подію кримінального правопорушення, його внутрішня та зовнішня сторони.

Окремі науковці криміналістичну характеристику особи правопорушника розглядають як сукупність відомостей щодо фізичних, соціальних, морально-психологічних та інших ознак і властивостей, характерних для осіб, що вчинили кримінальне правопорушення певного виду (Serhieieva, & Tkach, 2018).

Натомість психологічні особливості особи злочинця формують систему інтелектуальних, емоційних і вольових рис; емоційні ознаки, що характеризують урівноваженість і стан перебігу нервових процесів (темперамент людини), ступінь емоційного збудження, силу й темп реагування на різні зовнішні ситуації тощо (Martynenko, 2017).

Отже, криміналістичні особливості особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, є сукупністю криміналістично значущих ознак, що характеризують фізіологічні, соціально-рольові, психологічні риси особи злочинця (правопорушника), що формують типовий портрет такої особи або ж її зовнішні вияви. Психологічні особливості містять характеристику психоемоційних, мотиваційних, в окремих випадках психіатричних ознак особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в розглядуваній сфері, тобто її внутрішні вияви.

Дослідженню криміналістичної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, присвячено чимало праць учених. У контексті окремих криміналістичних методик розслідування такої групи кримінальних правопорушень сформувалися типові елементи осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Деякі вчені визначають декілька типів злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності:

1) особи з досвідом роботи в різних галузях господарювання (вони є організаторами, створюють злочинні групи, розподіляють обов'язки між їх учасниками, розпоряджаються одержаними коштами);

2) особи, які, зловживаючи службовим становищем, вчиняють юридично значущі дії або надають публічні послуги, що мають значення для підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень (нотаріуси, оцінювачі, аудиторі, банківські працівники);

3) службові особи у сфері господарської діяльності (бухгалтери, менеджери, секретарі, охоронці), які виконують окремі технічні функції, безпосередньо не беручи участі в злочинній схемі;

4) особи (фахівці), яких залучають для використання спеціальних знань у галузі фінансових операцій, а також з метою фальсифікації документів, втручання в роботу комп'ютерних мереж тощо;

5) службові особи органів місцевого самоврядування, контролюючих і правоохоронних органів, які забезпечують корупційне прикриття злочинної діяльності (Moiseienko, 2020).

З огляду на такі особливості, ми поділяємо підхід, за яким на характеристику організаторів кримінальних правопорушень впливають службове становище та спеціальні знання в галузі господарської, фінансової чи економічної діяльності. Такими злочинцями стають переважно професіонали, добре обізнані у сфері своєї службової діяльності, які мають корумповані зв'язки в органах державної влади різних рівнів, насамперед у правоохоронних органах, що узгоджується з панівною в західній науці концепцією «професійного злочинця» (Trach, 2020).

Схожу позицію обстоює І. В. Пашинська (2023), яка в контексті характеристики осіб учасників організованої злочинної групи, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, вважає, що в більшості випадків вони мають особистісні риси й ознаки професійних злочинців, які слід класифікувати за такими суб'єктами:

а) керівник підприємства, установи, організації (ст. 175 КК України);

б) особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України);

в) засновники юридичної особи (ст. 205-1 КК України);

г) службові особи (ст. 210, 211, 364-368 КК України);

д) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Не викликає сумніву той факт, що розгляд криміналістичної характеристики особи яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, ґрунтується передусім на типових даних про таку особу.

Досліджуючи особливості криміналістичної та психологічної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з використанням підроблених документів, передусім слід виокремити ті склади кримінальних правопорушень, які найбільше притаманні їх вчиненню. Зокрема, серед них слід виокремити: за ст. 199 КК України (Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут

підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів), за ст. 201 КК України (Контрабанда), ст. 203-2 КК України (Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей), ст. 204 КК України (Незаконне виготовлення, зберігання, збут чи транспортування з метою збуту підакцизних товарів), ст. 205-1 КК України (Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців), ст. 206 КК України (Протидія законній господарській діяльності), ст. 212 КК України (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)), ст. 213 КК України (Порушення здійснення операцій з металобрухтом). Крім того, слід додати також кримінальні правопорушення, передбачені розділом КК України, проти власності, зокрема за ст. 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем)¹.

Класифікація таких кримінальних правопорушень ґрунтується на способі підроблення документа, типі документа, сфері господарської діяльності, у якій особа вчиняє протиправні дії. Зазначені критерії дають змогу схарактеризувати типові особливості криміналістичної та психологічної характеристик такої особи злочинця (правопорушника).

Оскільки спосіб характеризує особу, що вчинила кримінальне правопорушення, то певні характеристики особи злочинця (правопорушника) можуть пояснювати причину вибору певного способу вчинення кримінального правопорушення (Chornous, & Synoverska, 2022).

Крім того, слідчому, детективу в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у галузі господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, доводиться діяти в умовах неочевидності, відповідно формувати уявлення про особу злочинця (правопорушника) на підставі початкових відомостей, які є в кримінальному провадженні. Тож саме з аналізу типу документа, який є предметом підроблення, сфери господарської діяльності, у якій вчиняють кримінальне правопорушення, можна визначити початкові дані про можливу особу злочинця (правопорушника).

На підставі аналізу матеріалів Єдиного реєстру судових рішень, з огляду на тип документа, який є предметом виготовлення або модифікації, зокрема документи фінансової, бухгалтерської звітності, ревізійні документи, тендерна документація, документи, що стосуються діяльності суб'єкта господарювання, податкові документи, банківські й інші документи,

можна визначити такі категорії особи злочинця (правопорушника): керівники підприємства, установи, організації, а також особи, які виконують його повноваження; фізичні особи – підприємці; бухгалтерські працівники й інші посадові особи суб'єкта підприємницької діяльності, які уповноважені здійснювати фінансову діяльність суб'єкта господарювання; працівники банківських, фінансових установ; особи, уповноважені на проведення процедур закупівель; службові особи державних і комунальних підприємств; інші особи.

Розглянемо детальніше характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, зокрема характеристики фізіологічних, соціально-демографічних і психологічних особливостей такої категорії осіб злочинців (правопорушників).

Характеристика фізіологічних особливостей особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, передбачає висвітлення типових даних щодо статі та віку таких осіб.

Деякі науковці в структурі осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, зазначають, що чоловіки значно частіше вчиняють кримінальні правопорушення цієї категорії (73,1 %), ніж представники жіночої статі (частка жінок становить 26,9 %). За віковою характеристикою виявлено зміщення до старших вікових категорій, порівняно із загальною злочинністю, основну вікову групу формують особи віком від 25-ти до 45 років (81 %) (Moiseienko, 2020).

У межах нашого дослідження слід виокремити декілька вікових категорій, за якими спостерігається рівень вчинення особами кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів: 1) 18–28 років – 11,4 %; 2) 29–30 років – 23,7 %; 3) 40–54 років – 57,8 %; 4) 55–59 років – 2,3 %; 5) понад 60 років – 4,8 %. За статтями Особливої частини КК України найчисленніша вікова категорія (40–54 роки) вчиняє переважно кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 199, 204, 206-2, 212 КК України, а найменш чисельна (55–59 років) – ст. 204, 212 КК України.

Підроблення вчиняє особа, що набула певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи; специфіка виконуваних службових обов'язків безпосередньо пов'язана з необхідністю здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є обов'язковою вимогою для зайняття посади у владно-управлінській структурі (Ostapenko, 2017).

За рівнем освіти серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, переважають особи з вищою та фаховою передвищою освітою – 53,2 %; значну частку також становлять особи з професійною

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

(професійно-технічною) освітою – 26,1 %; з базовою середньою та профільною середньою освітою – 17,1 %; незначною є кількість осіб з початковою освітою – 3,6 %. Крім того, серед осіб з вищою освітою виявлено таку тенденцію за видами: з вищою економічною освітою (78,6 %); з освітою у сфері фінансів, банківської справи та страхування (68,5 %); з освітою за напрямками обліку й оподаткування; підприємництва, торгівлі та біржової діяльності (34,3 %); з юридичною (56,9 %); іншою вищою освітою (11 %).

Також слід зосередити увагу на приналежність таких осіб до категорій посад державної служби, працівників підприємств, установ, організацій, посадових осіб органів місцевого самоврядування. За критерієм трудової зайнятості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, залежно від сфер виокремимо: державних службовців за категоріями: категорії В (49,2 %), категорії Б (33,4 %), категорії А (17,4 %); працівників підприємств, установ, організацій – 45,7%; посадових осіб місцевого самоврядування: 3-ї категорії (19,3 %), 4-ї категорії (34,5 %), 5–7 категорій (46,2 %); працівників банківської сфери – 65,7 %; нотаріусів, юристів – 11,3 %.

Слушною видається позиція окремих дослідників, що обов'язки державного службовця вимагають дотримання низки етичних принципів і цінностей (безкорисливість, відкритість, прозорість, неупередженість, служіння суспільним інтересам, відповідальність та підзвітність) у їхній повсякденній діяльності. Тим часом принципи споживацького суспільства, частиною якого є і державні службовці, спонукають до використання зовсім інших принципів (переслідування власної вигоди, використання можливостей у власних цілях тощо) (Kikalishvili, 2023).

Такі особи мають високий освітній рівень, значний професійний досвід, знання щодо технології виробництва, документообігу на підприємстві або певний рівень фінансових можливостей. Особам, які використовують підроблені документи у сфері господарської діяльності, властива висока комунікативна функція. Вони налагоджують відносини з державними службовцями, мають дружні стосунки з працівниками місцевої адміністрації, правоохоронних органів, прокуратури, суду.

Слід зауважити, що для вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, не обов'язковим є зайняття керівної посади. Для вчинення такого кримінального правопорушення достатнім є виконання особою повноважень, пов'язаних із роботою з правовстановлюючими чи іншими документами. Тобто залежно від мети вчинення кримінального правопорушення визначають рівень службової особи, яка відповідно до

своїх повноважень, навичок і вмінь може здійснити підроблення документів.

Крім того, у сучасних умовах цифровізації процесу документообігу збільшилася частка вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробленням документів шляхом використання комп'ютерних технологій. Зокрема, такі особи можуть втручатися в роботу комп'ютерних систем, баз даних, електронної та іншої цифрової інформації, що міститься на різних носіях, шляхом внесення несанкціонованих змін, знищення чи підроблення інформації, яка міститься на них.

Відповідно до результатів дослідження науковців, лише в 15 % кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій, особу злочинця (правопорушника) можна назвати фахівцем достатнього рівня в галузі комп'ютерної техніки, у 85 % проваджень зазначеної категорії це звичайний користувач комп'ютерної техніки, який володіє спеціальною інформацією у зв'язку з роботою на певній посаді (Pushyna, 2020).

Отже, спостерігається тенденція до активізації використання комп'ютерних технологій для вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів. Серед кримінальних правопорушень цього виду переважають: вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням операцій у сфері обігу платіжних карток, незаконним доступом до банківських рахунків, електронних грошей тощо.

З метою формування цілісної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, необхідно дослідити їх морально-психологічні особливості. До них учені відносять рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові риси, інтелектуальний рівень особи (Lehan, Moroz, & Korshak, 2023).

Сучасний стан економіко-правової свідомості людини в умовах перехідного суспільства дає підстави під час аналізу мотиваційної сфери встановити достатньо широкий спектр мотивів і приводів злочинної поведінки, які слід урахувати під час притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання винному (Kovinko, 2018).

Аналіз матеріалів Єдиного реєстру судових рішень дає змогу виокремити такі мотиви вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів: з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди для себе – 61,7 %, для задоволення інтересів третіх осіб – 26,8 %; унаслідок недостатнього матеріального забезпечення – 12,3 %. З огляду на зазначене, для таких

кримінальних правопорушень характерною є корислива складова.

Також дослідження психологічних особливостей особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, потребує аналізу інтелектуальних навичок такої особи. Інтелектуальні властивості об'єднують у собі рівень розумового розвитку особи, обсяг її знань, життєвий досвід, широту поглядів, зміст і різноманітність інтересів тощо (Fialka, 2019).

Учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробленням документів, потребує високого інтелектуального потенціалу та специфічних знань і навичок. Інтелектуальна складова таких осіб полягає в наявності певних технічних і технологічних знань та навичок; юридичних знань; аналітичних здібностей.

До технічних і технологічних знань та навичок належать такі: уміння працювати з графічними програмами, програмами для обробки зображень (Adobe Photoshop, CorelDRAW тощо), що дає змогу їм створювати або змінювати документи з високою точністю та деталізацією; володіння друкарськими технологіями (уміння використовувати сучасні принтери, копіювальні машини й інші пристрої) для виготовлення високоякісних копій документів.

Наявність в особи злочинця (правопорушника) певних правових, юридичних знань полягає в необхідності розуміння законодавчих актів, що регулюють документообіг і правила оформлення різних типів документів, уміння знаходити та використовувати прогалини в законодавстві для мінімізації ризику виявлення кримінального правопорушення та притягнення до відповідальності.

Для прикладу, відповідно до рішення Томашпільського районного суду Вінницької області в кримінальному провадженні за № 12022020200000135 від 22 липня 2022 року було встановлено, що особа, діючи у власних інтересах, умисно, за попередньою змовою з іншими особами, переслідуючи з останніми загальну мету, спрямовану на незаконну розтрату та привласнення бюджетних коштів, які знаходилися у віданні осіб, матеріали щодо яких зареєстровано в окремому кримінальному провадженні, достовірно усвідомлюючи свої дії та їх наслідки, шляхом підроблення офіційних документів, що полягало в складанні й особистому підписанні ним від імені ТОВ «Центр Дилер Плюс» в особі директора ОСОБА_6 як фізичною особою, без будь-яких для того повноважень, завідомо неправдивих офіційних документів, здійснив привласнення бюджетних коштів Вапнярської селищної ради Тульчинського району Вінницької області сумою 500 000 грн, що були виділені зі спеціального фонду місцевого бюджету Вапнярської селищної ради на купівлю автомобіля HYUNDAI SANTA FE 2016 року випуску,

який в офіційне користування, розпорядження та власність Вапнярської селищної ради не перейшов, а бюджетні кошти сумою 500 000 грн за автомобіль перераховані та привласнені ОСОБА_4 на власну користь. Транспортний засіб – автомобіль HYUNDAI SANTA FE 2016 року випуску, грошові кошти за який незаконно отримані ОСОБА_4, з 24 грудня 2021 року й досі знаходяться у власності ТОВ «УЛФ-ФІНАНС». Встановлено, що Вапнярською селищною радою 2021 року, згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про публічні закупівлі», виконано дії з оголошення і проведення тендеру на закупівлю за бюджетні кошти легкового автомобіля вартістю 500 000 грн для потреб селищної ради¹.

Отже, інтелектуальна складова осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, є складною і багатогранною. Вона охоплює технічні, юридичні, аналітичні, креативні, психологічні й організаційні аспекти, які дають змогу цим особам успішно здійснювати злочинні дії.

Крім того, аналіз судових рішень у кримінальних провадженнях за фактами вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підробленням документів, засвідчує, що в 78,9 % випадків такі кримінальні правопорушення були вчинені групою осіб. За способами утворення такі групи можуть бути сформовані: шляхом добровільного об'єднання декількох осіб для вчинення таких кримінальних правопорушень; шляхом втягування організатором (лідером) у групу інших осіб; створення групи осіб на етапі безпосереднього вчинення чи приховання кримінального правопорушення тощо.

Дослідження криміналістичних і психологічних особливостей особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, відіграє провідну роль у процесі формування всебічної криміналістичної характеристики таких осіб злочинців (правопорушників), що сприятиме подальшому розслідуванню та розкриттю кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, а також розробленню дієвого механізму протидії їм.

Соціально-психологічні характеристики особи, слушно зауважує М. В. Костицький (2014) пов'язані з деформацією певних суспільних явищ – політичних, ідеологічних, економічних, управлінських тощо. Вони начебто опосередковуються на рівні соціальної психології, перетворюються на криміногенні детермінанти. Психологічні або

¹ Вирок Томашпільського районного суду Вінницької області від 29 серп. 2023 р. Справа № 146/938/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113113206>.

індивідуально-психологічні особливості конкретної особи теж можуть виявлятися як детермінанти вчинення кримінальних правопорушень. Вони пов'язані зі ставленням людини до суспільства, держави, громадських обов'язків, довколишніх людей, себе самого, соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій.

Висновки

Дані про особу злочинця (правопорушника) як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, становлять інформативну базу, яка надасть можливість встановити кореляційні зв'язки між способами, обстановкою вчинення кримінального правопорушення, знаряддями та слідовою картиною, а також допоможе визначити інші невідомі елементи такої криміналістичної характеристики.

Одним із ключових аспектів криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень є вивчення їхніх фізіологічних (стать, вік); соціально-демографічних (рівень освіти, трудовий стаж, професійні навички), а також морально-психологічних (мети, мотиву, інтелектуальних здібностей тощо) особливостей.

Крім того, класифікація таких кримінальних правопорушень ґрунтується на способі підроблення документа, типі документа, сфері господарської діяльності, у якій особа вчиняє протиправні дії. Зазначені критерії надали можливість схарактеризувати типові особливості криміналістичної та психологічної характеристики такої особи злочинця (правопорушника).

Серед особливостей криміналістичної та психологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в галузі господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, слід виокремити такі:

1) високий рівень професійних, інтелектуальних навичок, що дають змогу створювати фальшиві документи, зокрема фальшиві печатки, підроблені підписи й електронні документи;

2) знання законодавства: особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в цій сфері, здебільшого мають глибоке розуміння правових норм, пов'язаних із господарською діяльністю, а також знання аспектів законодавства, які стосуються правоустановчих та інших документів, особливостей проведення тендерів, закупівель, прогаєли в цій сфері;

3) організаційні здібності – уміння чітко спланувати й організовувати вчинення кримінального правопорушення, зокрема процес підроблення документів, знаходити способи їх приховання;

4) корисливий мотив їх вчинення для задоволення власних потреб чи потреб третіх осіб;

5) психологічні особливості: особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, можуть мати високий рівень маніпуляції та низький рівень моральних принципів, що дає змогу вчиняти кримінальні правопорушення, не відчувачи сумнівів або вини.

Дослідження криміналістичних і психологічних особливостей особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані з підробленням документів, у сукупності відіграє провідну роль у процесі формування методики розслідування таких кримінальних правопорушень.

References

- [1] Chornous, Yu.M. (2017). *Forensic support for the investigation of crimes*. Vinnytsia: Nilan-LTD.
- [2] Chornous, Yu.M., & Lisitskyi, A.V. (2023). Special knowledge in criminal proceedings: concepts, content, forms of implementation during the investigation of criminal offenses. *Electronic legal magazine*, 1, 477-480. doi: 10.32782/2524-0374/2023-1/112.
- [3] Chornous, Yu.M., & Synoverska, T.I. (2022). *Forensic methods of investigation of cruelty to animals*. Kyiv: Pravo.
- [4] Fialka, M.I. (2019). Criminological characteristics and criminological portrait of the criminal personality: essence and relationship of concepts. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(21), 162-171.
- [5] Hula, N.L. (2016). *Forensic characteristics of crimes committed in the sphere of targeted specialized state funds*. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5920/vnulpurn2016845821.pdf>.
- [6] Kikalishvili, M.V. (2023). Socio-psychological factors of corruption. *Analytical and comparative jurisprudence*, 4, 324-329. doi: 10.24144/2788-6018.2023.04.54.

- [7] Kostytskyi, M.V. (2014). Psychological factors of influence on the personality of the criminal. *Information and scientific bulletin*, 10, 12-19.
- [8] Kovinko, N.M. (2018). Criminological characteristics of the corporatist criminal. *Young Scientist*, 11(63), 843-846.
- [9] Lehan, I.M., Moroz, O.I., & Korshak, V.S. (2023). The identity of the criminal: moral-psychological and criminal-legal features. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 5, 110-113. doi: 10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.19.
- [10] Martynenko, V.O. (2017). Criminological characteristics of a civil servant who abuses power or official position. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(102), 99-110. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/2272>.
- [11] Moiseienko, V.V. (2020). Characteristics of a criminal who commits criminal offenses in the sphere of economic activity. *Legal Science*, 1(103), 40-49. doi: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.06.
- [12] Omelian, M.V. (2023). Criminology characteristics of persons who commit crimes in the sphere of economic activities. *Irpın Legal Journal*, 4(13), 183-190. doi: 10.33244/2617-4154.4(13).183-190.
- [13] Ostapenko, Ya.S. (2017). *Official forgery: criminological characteristics and prevention* (Dissertation thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [14] Pashynska, I.V. (2023). *Theoretical and methodological foundations of the investigation of organized crime in the sphere of economic activity* (Doctoral dissertation, Kharkiv, Ukraine).
- [15] Pushyna, N.L. (2020). Forensic characteristics of a person who commits criminal offenses in the field of economic activity using computer technologies. *Scholarly notes of V.I. Vernadsky Tavri National University*, 31(70), 3, 2, 121-126. doi: 10.32838/2707-0581/2020.2-3/20.
- [16] Report of the National Police of Ukraine on the results of work in 2023. (n.d.). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf.
- [17] Report on the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine for 2022 (according to Article 35 of the Law of Ukraine "On the Bureau of Economic Security of Ukraine"). (n.d.). Retrieved from <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/uploaded-files/.pdf>.
- [18] Serhieieva, D.B., & Tkach, O.V. (2018). The identity of the criminal as an element of the forensic characterization of violations of the inviolability of private life. *Herald of criminal justice*, 1, 106-114.
- [19] Shmitko, V.V. (2022). Forensic and psychological characteristics of the person of the offender - a public servant who commits corruption criminal offenses related to obtaining an illegal benefit. *Legal psychology*, 31(2), 94-105. doi: 10.33270/03223102.94.
- [20] Trach, S.S. (2020). To certain issues of forensic characterization of criminal offenses in the sphere of economic activity. *Legal Science*, 2(2), 157-166. doi: 10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19.
- [21] Yakymova, S.V., & Borovikova, V.S. (2016). *The personality of an economic criminal*. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5062/vnulpurn201683786.pdf>.
- [22] Yefimov, M.M. (2020). Forensic support for the investigation of criminal offenses against morality. *Entrepreneurship, economy and law*, 9, 224-228. doi: 10.32849/2663-5313/2020.9.39.
- [23] Zhuravel, V.A. (2021). *General theory of criminalistics: genesis and modern state*. Kharkiv: Pravo.

Список використаних джерел

- [1] Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
- [2] Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. doi: 10.32782/2524-0374/2023-1/112.
- [3] Черноус Ю. М., Синовєрська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Київ : Право, 2022. 248 с.
- [4] Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 162–171.
- [5] Гула Н. Л. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5920/vnulpurn2016845821.pdf>.
- [6] Кікалішвілі М. В. Соціально-психологічні фактори корупції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 324–329. doi: 10.24144/2788-6018.2023.04.54.
- [7] Костицький М. В. Психологічні фактори впливу на особу злочинця. *Інформаційно-науковий вісник*. 2014. № 10. С. 12–19.

-
- [8] Ковінько Н. М. Кримінологічна характеристика особи злочинця-корпоративіста. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 843–846.
- [9] Леган І. М., Мороз О. І., Коршак В. С. Особа злочинця: морально-психологічні та кримінально-правові ознаки. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 5. С. 110–113. doi: 10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.19.
- [10] Мартиненко В. О. Кримінологічна характеристика особи державного службовця, який зловживає владою або службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 99–110. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/2272>.
- [11] Мойсеєнко В. В. Характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 40–49. doi: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.06.
- [12] Омелян М. В. Кримінологічні особливості осіб, які вчиняють злочину сфері господарської діяльності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 4 (13). С. 183–190. doi: 10.33244/2617-4154.4(13).2023.183-190.
- [13] Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 19 с.
- [14] Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2023. 296 с.
- [15] Пушина Н. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 121–126. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32838/2707-0581/2020.2-3/20.
- [16] Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_NPU_2023.pdf.
- [17] Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік (відповідно до статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»). URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/uploaded-files/.pdf>.
- [18] Сергєєва Д. Б., Ткач О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 106–114.
- [19] Шмітько В. В. Криміналістичні та психологічні ознаки особи правопорушника – державного службовця, який вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. *Юридична психологія*. 2022. Т. 31. № 2. С. 94–105. doi: 10.33270/03223102.94.
- [20] Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (2). С. 157–166. doi: 10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19.
- [21] Якимова С. В., Боровікова В. С. Особистість економічного злочинця. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5062/vnulpurn201683786.pdf>.
- [22] Єфімов М. М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 9. С. 224–228. doi: 10.32849/2663-5313/2020.9.39.
- [23] Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
-

Forensic and Psychological Features of a Person who Commits Criminal Offenses in the Field of Economic Activity Related to Forgery of Documents

НАНАСН Vitalii

PhD in Law,

Doctoral Student of the Research Institute of Public Law

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7933-0712>

Abstract. The scientific article examines the forensic and psychological features of a person who commits criminal offenses in the field of economic activity related to the forgery of documents. The defining element of the forensic characterization of criminal offenses in the field of economic activity related to the forgery of documents is the person who commits such criminal offenses, information about which reveals the peculiarities of the method and mechanism of committing criminal offenses in the field of economic activity. The purpose of the article is to characterize a person who commits criminal offenses in the field of economic activity related to the forgery of documents in the context of forensic and psychological characteristics. In the research process, both general scientific and special legal methods were used: comparative legal, systemic structural, and the method of systemic analysis. It was found that characterizing the typical features of the forensic and psychological characteristics of such a person who commits criminal offenses in the field of economic activity, related to the forgery of documents, should be carried out on the basis of the classification of such criminal offenses, in particular, taking into account the method of document forgery, the type of document, the field economic activity in which a person commits illegal actions. Categories of persons who commit such criminal offenses are distinguished based on the type of document that is the subject of production or modification. A typical portrait of a criminal (offender), who commits criminal offenses in the field of economic activity, related to the forgery of documents, based on the study of their forensic and psychological features, was formed.

Keywords: investigation method; forensic characteristics; identity of the criminal; economic activity; forgery of documents; psychological characteristics.